

O stavu naší ekonomiky

RADOSLAV SELUCKÝ

Krizové situace, vznikající ve východoevropských zemích, jsou obvykle vyvolány kombinací hospodářských a politických příčin. Polský obrodný proces v roce 1956 byl podmíněn demonstrací dělnictva v Poznani: nespokojenost s hospodářskou situací uvedla do pohybu síly, které se pokusily uskutečnit hlubokou společenskou reformu. I v Československu byl reformní kurs polednové politiky podnícen hospodářskými příčinami. Jakkoli byly důležité faktory politické i morální, první popud k celkové společenské reformě dala nefungující ekonomika v letech 1963 a 1964. V příkazních systémech sovětského typu hraje prvotní úlohu politika, nikoli ekonomika; překročí-li však hospodářské potíže míru snesitelnosti, dochází k explozi, kterou nelze potlačit obvyklými administrativními prostředky. Tento vztah mezi ekonomikou a politikou svědčí o tom, že ani v totální diktatuře se nemůže politika osvobodit od ekonomiky, nemůže se zbavit své závislosti na hospodářských faktorech.

Normalizace, jíž se tak chlubí pražský režim, prý postupuje současně v hospodářské i politické sféře. Pokud jde o politickou oblast, situace je dosti jasná: nejde o normalizaci v tom smyslu, že by většina obyvatelstva změnila svůj názor a akceptovala danou realitu. Realita byla obyvatelstvu vnucena, a snad ani nejzatvrzelejší dogmatik nevěří, že režim může počítat s aktivní podporou širokých vrstev. Poněkud složitější je situace v hospodářství. Režim publikuje imponantní čísla o růstu produktivity práce, o obnovených pozitivních růstových tendencích, o normalizaci vnitřního trhu i zahraniční hospodářské spolupráce. Povrch hospodářského života se neliší příliš od průměru, jaký převládal, bez ohledu na všechny výkyvy, od začátku šedesátých let. Jenomže zásobování trhu zbožím a službami není směrodatné pro posouzení hospodářské situace země: kdo usuzuje o hospodářství podle toho, co je a co není k dostání, volí si ten nejpovrchnější ukazatel, jaký vůbec existuje.

Od konce padesátých let byla hlavním problémem československého hospodářství klesající produktivita kapitálu. Je zajímavé, že v době, kdy životní úroveň rostla nejrychlejšími tempy (období 1955-1960), začala klesat efektivnost československé výroby. Extenzivní typ růstu, opírající se o expanzi pracovních sil a kapitálu, se stává zvláště neefektivním poté, kdy zdroje pracovních sil jsou vyčerpány. Pokračuje-li kterákoli země po překročení tohoto uzlového bodu nadále v extenzivním typu růstu — a Československo v něm pokračuje — jediným zdrojem růstu je expanse kapitálu. Projevuje

se tzv. růstem kapitálového koeficientu, který vyjadřuje poměr mezi výrobními fondy a produkcí. Čím vyšší je kapitálový koeficient, tím dražší musí společnost platit za každou jednotku přírůstku produkce. Od roku 1955 stoupal v Československu přírůstkový kapitálový koeficient zvláště prudce, mnohem prudčeji než v ostatních socialistických zemích. Svěděl o tom následující tabulka:

Přírůstkový kapitálový koeficient v 1950-1965

	SSRR	BULHARSKO	ČSSR	NDR	MADARSKO	POLSKO
1950-55	1,77	1,86	2,61	1,28	4,04	2,75
1955-60	2,53	1,92	3,14	2,70	2,84	3,68
1960-65	3,83	3,89	14,28	6,02	3,65	4,62

(Pramen: UN Economic Bulletin for Europe, Vol. 18, No. 1, Listopad 1966).

Jistě, růst kapitálového koeficientu není jediným ukazatelem efektivnosti či neefektivnosti národního hospodářství. Může být navíc podmíněn náhodnými okolnostmi — například přerušením investičních záměrů, dokončením investiční vlny a podobně. Ale jeho pohyb za delší období — a 15 let je dosti dlouhé období, aby vyjadřovalo nějakou tendenci — svědčí o tom, že ve všech socialistických zemích lze pozorovat tendenci k poklesu produktivity kapitálu, k poklesu efektivnosti výrobních fondů.

Čím to lze vysvětlit?

Základní odpověď na otázku, co je příčinou tohoto trendu příkazních ekonomik, má co činit spíše s ideologií a politikou než se samotnou ekonomikou. Pokud se kterákoli země rozhodne, že *záměrně* vyřadí z aktivního fungování jediný samoregulační hospodářský mechanismus, který kdy existoval, tedy trh, ztrácí kritérium pro efektivní ekonomické rozhodování. Subjektivně stanovené ceny, oddělení hladiny velkoobchodních a maloobchodních cen, absence hodnototvorných funkcí kapitálu, zcela pasivní a proto zanedbatelná úloha úrokové míry — to všechno zbavuje rozhodovací orgány možnosti připravit alternativní ekonomická řešení a posuzovat je podle přesných kritérií ekonomického efektu. Měřítkem hospodářských úkolů stanovených plánem jsou politické priority, přičemž převážně kvantitativní povahy. Tak zvané intenzivní faktory růstu — aplikace technologie, vědění, nových organizačních principů, slovení *inovace* — nejsou příkazními plánumi stimulovány. Integrovaná produktivita práce se rozpadá na dva ukazatele — na produktivitu živé práce a na efektivnost kapitálu, z nichž první ukazatel stoupá, kdežto druhý klesá. Důsledkem je neúměrný růst výrobní spotřeby, jinými slovy pokles účinnosti kapitálu. Pražský rozhlas uvedl 13. dubna 1971

údaj, podle kterého Československo potřebuje ke stejnému objemu výrobků dvojnásobné množství paliv, oceli a dalších surovin než přední západoevropské země. Přidáme-li k tomu rozestavenost, blokuji po řadu let prostředky rovnající se jednomu ročnímu národnímu důchodu země, vysokou míru investic (v nové pětiletce se mají investice podílet 30% na národním důchodu), lze říci, že skutečné příčiny krizové situace československé ekonomiky nadále trvají a že v rámci příkazního systému nemohou být odstraněny.

Pokles produktivity kapitálu není výlučně československým problémem. Je společným problémem všech socialistických zemí, v nichž funguje příkazní hospodářský systém sovětského typu. Oskar Lange kdysi označil příkazní systém za "svého druhu válečnou ekonomiku". Má s ní vskutku velmi mnoho společného: politické priority při rozhodování, přehlížení potřeb obyvatelstva a opomíjení koupěschopné poptávky, preference těžkého průmyslu, inflační spirála jako důsledek odkládané kupní síly obyvatelstva, vucování neekonomických a tedy neadekvátních forem řízení jemuž ústrojí hospodářského organismu. Pro válečná hospodářství je také typický rychlý kvantitativní růst — obvykle však jednostranný; vypětí všech sil ke splnění jediného, převládajícího cíle — za cenu vyčerpání rezerv i energie obyvatelstva; únava provokovaná každodenně se opakujícími nedostatky, jež jsou zanedbatelné v období ohrožení existence státního celku, ale nejsou zanedbatelné v každodenním mírovém životě. V období válek je rovněž vyrazen trh, nebo alespoň podstatně oslabena jeho regulující funkce — následkem je vznik černého trhu, kulminace nerovnováhy a nutnost léčit tento stav dlouhým obdobím poválečné konsolidace.

Nutnost obnovy trhu je motivována poznatky moderní vědy o řízení. Hospodářství je systém s cílovým chováním. Proto lze v národním hospodářství aplikovat kybernetické principy: obnovit samoregulační mechanismus (trh), obnovit zpětnou vazbu mezi výrobou a spotřebou (trh), obnovit homeostázu neboli schopnost systému přizpůsobovat se měnícím podmínkám (regulovaný trh), obnovit druhý informační kanál (k informacím plánu přidat informace trhu) atd. Trh není cílem, je nezbytným prostředkem. Nebude to trh svobodný, ale regulovaný, lišící se nejen od trhu 19. století, ale i od trhu západních zemí. Musí to však být trh chápáný jako samoregulační mechanismus, jako jediný nástroj schopný zprostředkovávat každodenně miliony ekonomických operací a citlivě reagovat na jakékoli změny podmínek.

Bez obnovy trhu (nebo, chcete-li, bez aplikace kybernetického modelu řízení v národním hospodářství) nelze postavit řízení socialistických ekonomik na racionální bázi hospodářské kalkulace. Víra, že k bilančnímu sestavování plánů a k jeho direktivním ukazatelům stačí přidat computery, redukuje použitelnost kybernetiky pouze na její technic-

kou stránku. Zpracovávají-li computery nepodstatné nebo nepřesné informace, nejsou-li jim dána přesná pravidla pro hodnocení informací, nemůže jejich širší využití přlíš pomoci.

A tak tedy, bez ohledu na optimismus pražské propagandy, československé hospodářské neduhy zůstaly nedotčeny. Jakmile začne pětiletka s vysokým podílem investic na národním důchodu, některé stabilizační faktory budou opět oslabeny. Každá nová investiční vlna v hospodářství, opírající se o metodu hlavního článku a o nedostatečnou skloubenost dílčích článků s několika vymezenými prioritami, vytváří nové disproporce a nová napětí. Navíc, pro režim je nyní nedostupný hlavní, přitom levný a za jiných podmínek okamžitě použitelný zdroj inovací a produktivity práce: kvalifikace pracovních sil. Politické čistky, které se dotkly nejen nevyrobní sféry, ale i národního hospodářství, vyřadily z aktivní tvůrčí činnosti tisíce kvalifikovaných odborníků. Emigrační vlna ochudila národní hospodářství o nikoli nepodstatný počet kvalifikovaných odborníků ze všech odvětví. Byl velice oslaben i morální faktor, který dočasně nahrazoval v padesátých letech nedostatek odbornosti a ekonomických počtů.

Zdá se, že při vědomí všech těchto faktů — a pražské vedení o nich musí vědět — by se dříve nebo později mělo přistoupit alespoň k dílčí reformě, řekněme k reformě maďarského typu, která by poněkud uvolnila skryté zdroje intenzivního růstu a hlavně odbourala některé politické a ideologické limity, jež dnes brání jejich využití pro hospodářskou konsolidaci. Nezdá se však, že po 24. sjezdu KSSS by se našlo v československém vedení příliš mnoho zastánců reformního kursu. V SSSR přestali mluvit o reformě a začali hovořit o zdokonalení plánovitého řízení — vrátili se tedy do časů Antonína Novotného a k jeho taktice. Sovětský sjezd označil za hlavní nebezpečí jakékoli reformy systému — ať již "zprava" či "zleva". Vyhlásil — na rozdíl od dřívějšího ideologického boje — ideologickou válku všem neortodoxním interpretacím marxismu-leninismu. Nezdá se proto být pravděpodobné, že v bezprostřední budoucnosti by se mohl řídicí systém československého hospodářství přizpůsobit změněným podmínkám. Navíc v SSSR převládá iluze, že technickovědecká revoluce může být uskutečněna v rámci starého systému (neostalinismus plus computery) a za vydatné hospodářské pomoci západní Evropy (zejména západního Německa) a Japonska. V Praze jsou si vědomi ne méně dobře než v Moskvě, že obnovení samoregulačního mechanismu v národním hospodářství vyžaduje decentralizaci rozhodovacích procesů z centrálních orgánů do podniků; nahrazení byrokratického řízení samosprávou zaměstnanců; ústupek neuspokojeným potřebám a tedy i sociálním zájmům obyvatelstva. Uskutečnění takové reformy by znamenalo oloužení základů byrokratického systému, zejména za situace, kdy nemůže počítat nejen s podporou, ale

ani s blahovlnnou neutralitou obyvatelstva. Na druhé straně režim je si vědom — zejména po polských událostech — že čím více utáhl šrouby v ideologii a v politice, tím méně si může dovolit citelné poruchy v ekonomice. Výsledkem bude — těžko ovšem říci, na jak dlouho — lavírování mezi návraty k centralismu a ústupky ve prospěch spotřebního trhu. Nutno říci, že československé hospodářství může vydržet takové zacházení ještě dost dlouho — je skutečně obtížné zničit jakékoli moderní hospodářství, zejména když je zapojeno do širšího celku Rady vzájemné hospodářské pomoci a jeho problémy mohou být rozředěny v širším kontextu celé východoevropské ekonomiky. Jenomže otázka není, zda může československé hospodářství přežít, nýbrž zni: Může překonat svou vnitřní krizi a srovnat se aspoň se západoevropskou úrovní? Pokud nebude osvobozeno od pout příkazního systému, bude jen přežít, nikoli prosperovat. K udržení současného režimu to stačí. Nestáčí to však k tomu, aby režim získal důvěru a podporu obyvatelstva. Proto se bude i nadále polybovat v uzavřeném kruhu, stále ve střehu před možným souběhem politických a hospodářských krizových jevů, stále v nejistotě, co přinese jakýkoli vnější otřes nebo změna poměrů na východ od našich hranic.

Kdokoli může namítnout, že toto je velice pesimistický pohled na věc, že nemusí být

zcela v souladu s každodenní zkušeností obyvatelstva. Nemyslím, že toto je pohled pesimistický; spíše si myslím, že je to pohled realistický. Začátkem šedesátých let režim také tvrdil, že příčiny krise jsou překonány. Když se v roce 1965 podařilo obnovit, po dvou poklesech, opět růst národního důchodu, oficiální ekonomové v tom viděli začátek nového vzestupu. Že tento zdánlivý vzestup skončí hospodářskou, politickou a morální krizí Novotného režimu o pouhé dva roky později, nepřišlo nikomu z jeho obhájců vůbec na mysl. Fakt, že v příkazních systémech je ekonomika podřízena politice, je jistě význanový. Fakt, že politbyro může skoro všechno, je neméně významný. Leč politika si nemůže podřídit ekonomiku absolutně a činy politbyra nejsou všemocné — naposledy to potvrdil osud Gomučky a jeho druhů.

Vrátíme-li se v závěru k tabulce o růstu kapitálových koeficientů, snáze pochopíme, proč období 1960-65 bylo počátkem ekonomických reforem v celém sovětském bloku. Pouze o jediné zemi můžeme říci, že v ní reforma pokračuje jakž takž uspokojivě. Touto zemí je Maďarsko. V Československu, které reformu potřebovalo nejnaléhavěji, jsme svědky návratu do začátku šedesátých let. Je zřejmé, že politika si opět podřídila ekonomiku. Toto je stav, který zatím nelze změnit. Není to však stav, na kterém lze stavět budoucnost.

Plynovod "Družby"

Přes projektovou nepřipravenost je Československu vnucena výstavba plynovodu, který má být pro Sovětský svaz jedním z trvalých přínosů západních valut. Od hranice SSSR povede jeho trasa Slovenskem (480 km) potrubím o průměru 120 cm až do vesničky Jablonica, kde se potrubí rozdějí na dvě trasy s průměrem 90 cm, z něhož jižní část bude směřovat na Rakotusko a do Itálie, a severozápadní větev na NDR a NSR. Celková trasa plynovodu bude přes Československo měřit 1.200 km. To představuje desetitisíce čtverečních kilometrů devastované půdy v hustě zalidněné krajině.

Nejprve měl plynovod vést přes Polsko, ale sovětská vláda oznámila, že "československá vláda požádala Sovětský svaz, aby plynovod vedl přes československé území". Počáteční rozpočet plynovodu vedoucího pouze přes Československo je odhadován na 11 miliard Kčs, ale již nyní se ukazuje, že tato částka bude vysoko překročena. Československo bylo donuceno tuto výstavbu samo financovat. Značnou položku, v západní měně, bude reprezentovat potrubí pro 1.200 km dlouhou trasu, které Československo musí prostřednictvím SSSR platit západoněmecké firmě MANNESMANN A. G. Podle výpočtů některých čs. ekonomů bude návratnost obrovské investice spojené s výstavbou plynovodu sedmdesát let (!!).

Vedle této pro Československo značně ztrátové transakce a navíc značné devastace půdy, zničení celých lesních pásů, vodních toků a narušení silniční a železniční sítě, hrozí obyvatelstvu, sídlícímu v okolí trasy plynovodu (v průměru asi do vzdálenosti 20 km po obou stranách) stále nebezpečí. Podle projektu se v potrubí počítá s tlakem okolo 70 atmosfér při teplotě kolem až 70ti — až osmdesátí — stupňů Celsia. V Sovětském svazu na trase plynovodu v délce 300 km, kde v celé oblasti není větší osady (potrubí o síle 67 cm) dochází každým rokem asi ke třiceti katastrofám. Samozřejmě, že toto nebezpečí stoupá u zcela nevyzkoušeného projektu a navíc ve velmi hustě osídlené zemi, jakou je Československo. Zde bludné elektrické proudy, zejména od železniční sítě, zcela jistě toto nebezpečí zvýší. Už nyní se např. odborníci obávají, že severozápadní trasa plynovodu, která povede v blízkosti Havlíčkova Brodu, může být pro obyvatele tohoto českého města stálým nebezpečím, zejména když sovětskými odborníky navržená regulační technika se už v projektech jeví jako nedostatečná.